

Proces boloński – jak zmienia się europejskie szkolnictwo wyższe?

Już ponad dekadę państwa europejskie wspólnie pracują nad utworzeniem Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego (European Higher Education Area) oraz poprawą jakości kształcenia na poziomie studiów wyższych. Proces boloński, który wyznacza kierunek tych przemian, jest inicjatywą polityczną, mającą na celu przede wszystkim spełnianie ważnych funkcji społecznych i ułatwienie życia obywatelom europejskim.

Pierwszą inicjatywą państw europejskich w kwestii integracji europejskiego szkolnictwa wyższego było podpisanie 25 maja 1998 roku przez ministrów edukacji czterech krajów: Francji, Niemiec, Włoch i Wielkiej Brytanii Deklaracji Sorbońskiej (*Sorbonne...* 1998). Celem, jaki przyświecał ministrom edukacji tych państw, było dążenie do zapewnienia obywatelom europejskim dostępu do rynku pracy w całej zjednoczonej Europie. Przeszkodą na tej drodze okazały się znaczące różnice w systemach szkolnictwa wyższego, a co za tym idzie różnice w uzyskiwanych przez absolwentów kwalifikacjach. Stąd też w przyjętym dokumencie pt. *Wspólna Deklaracja Sorbońska w sprawie harmonizacji architektury europejskiego systemu szkolnictwa wyższego* poruszono takie problemy, jak:

- zwiększenie przejrzystości studiów w skali międzynarodowej oraz poprawienie uznawalności kwalifikacji poprzez stopniowe przybliżanie ich do wspólnej, ramowej struktury kwalifikacji oraz cykli studiów;
- ułatwienie mobilności studentom i nauczycielom akademickim na terytorium całej Europy oraz ich integracja na europejskim rynku pracy;
- zaprojektowanie wspólnego systemu studiów na poziomie licencjackim (*bachelor*) oraz magisterskim (*master*) i doktorskim (*doctor*) (*Struktury...* 2008).

Deklaracja Sorbońska była wstępem do konkretnych działań, które rozpoczęto rok później w dużo większym gronie ministrów edukacji szkolnictwa wyższego. W kolejnej konferencji wzięli udział przedstawiciele nie tylko państw członkowskich Unii Europejskiej, ale również krajów stowarzyszonych.

Proces boloński – najważniejsze dokumenty

19 czerwca 1999 roku doszło do podpisania Deklaracji Bolońskiej. Przyjęło ją już 29 ministrów edukacji państw europejskich. Od tego momentu formalnie rozpoczął się proces zmierzający do jak największego zbliżenia systemów edukacji na poziomie szkolnictwa wyższego. Głównym celem było wówczas utworzenie do roku 2010 Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego, czy też Europejskiej Przestrzeni Szkolnictwa Wyższego. Sam proces boloński ma niewątpliwie charakter międzyrządowy, a inspirowany jest przez Komisję Europejską i środowiska akademickie. Aby w pełni zrozumieć jego istotę, należy zaznaczyć, iż jego podstawowym celem nie jest standaryzacja systemów szkolnictwa wyższego, ale dążenie do ich harmonizacji czy też konwergencji, czyli wypracowania zasad współdziałania, uwzględniających różnicowanie oraz autonomię

poszczególnych państw i uczelni (Kraśniewski 2006, Mierzejewski 2005, s. 58). Oczywiście jest, że pełne osiągnięcie celu, jakim jest większa kompatybilność i porównywalność systemów szkolnictwa wyższego, uzależniona jest od ciągłego podtrzymywania tempa zmian (*Deklaracja Bolońska...*). Przebieg procesu bolońskiego wyznaczany jest przez oficjalne deklaracje oraz komunikaty z międzynarodowych konferencji ministrów edukacji szkolnictwa wyższego. Pierwsza dekada procesu bolońskiego przedstawia się tak jak na ryc. 1.

Ryc. 1. Etapy procesu bolońskiego (Kraśniewski 2009, s. 8)

Deklaracja Bolońska wyznaczała sześć podstawowych celów:

1. Przyjęcie systemu czytelnych i porównywalnych tytułów zawodowych/stopni, również poprzez wprowadzenie tzw. Suplementu do Dyplomu.
2. Przyjęcie systemu opartego zasadniczo na dwóch głównych cyklach kształcenia: studiach I stopnia (licencjackich/inżynierskich) i studiach II stopnia (magisterskich).
3. Ustanowienie systemu punktów zaliczeniowych, takiego jak ECTS.
4. Promowanie mobilności zarówno wśród studentów, jak i nauczycieli akademickich.
5. Promowanie współpracy europejskiej w zakresie zapewniania jakości.
6. Promowanie niezbędego wymiaru europejskiego w szkolnictwie wyższym.

Ministrowie edukacji zobowiązali się do osiągnięcia tych celów w ramach kompetencji instytucjonalnych oraz przy pełnym poszanowaniu różnorodności kultur, języków, specyfiki krajowych systemów edukacyjnych, jak również autonomii wyższych uczelni. Do powyższych celów Deklaracji Bolońskiej pozytywnie odniosły się też europejskie uczelnie, które zdecydowały się na odgrywanie kluczowej roli w procesie bolońskim, również w związku z przyjęciem w 1988 roku tzw. Karty Bolońskiej (Bologna Magna Charta Universitatum), co było nie bez znaczenia, gdyż niezależność i autonomia uniwersytetów zapewnia ciągle dostosowywanie systemów szkolnictwa wyższego i rozwoju nauki do zmieniających się potrzeb, oczekiwań społeczeństw oraz do ogólnego postępu wiedzy.

Prace nad integracją europejskiego szkolnictwa wyższego rozszerzano o nowe aspekty działań po konferencjach ministrów, które odbywały się co dwa lata. Kolejne konferencje oraz podejmowane wspólnie decyzje spowodowały, że obecnie coraz czę-

ściej postrzega się proces boloński w nieco szerszej perspektywie, jako znaczący etap w tworzeniu Europejskiej Przestrzeni Badawczej (European Research Area) oraz realizacji koncepcji Europy Wiedzy (Europe of Knowledge). Inwestycje w rozwój europejskiego szkolnictwa wyższego to reakcja państw europejskich na szereg problemów społecznych. Proces boloński ma sprzyjać mobilności obywateli europejskich, a poprzez dostosowanie systemu kształcenia dla potrzeb zmieniającego się rynku pracy ma on poprawić „zatrudnialność”. Ponadto tworzenie Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego ma na celu podniesienie atrakcyjności europejskich studiów poza Europą. Wzrost konkurencyjności europejskiej edukacji na poziomie wyższym, jak zauważa Andrzej Kraśniewski (2006, s. 5), powinien bowiem odpowiadać wkładowi Europy w rozwój cywilizacji.

W 2001 roku na pierwszej po przyjęciu Deklaracji Bolońskiej konferencji, która odbyła się w Pradze, do państw sygnatariuszy dołączyły nowe kraje, a 33 ministrów edukacji przyjęło Komunikat Praski (*W kierunku...* 2001). Komunikat ten przychylił się do podkreślenia ważności postulatów Deklaracji Bolońskiej, rozszerzył sam proces boloński o nowe elementy, takie jak:

- kształcenie ustawiczne, propagowane przez wdrożenie koncepcji „uczenia przez całe życie”;
- współdziałanie uczelni i studentów w realizacji procesu bolońskiego;
- promocja atrakcyjności Europejskiej Przestrzeni Szkolnictwa Wyższego poza kontynentem europejskim.

Ministrowie potwierdzili potrzebę dalszej promocji mobilności studentów i nauczycieli akademickich. Zwrócono uwagę na postęp w tym zakresie dzięki programom edukacyjnym oraz działaniom Rady Europejskiej, takim jak „Plan działań na rzecz mobilności”, przyjęty w Nicei w 2000 roku. W Komunikacie Praskim znalazło się również odniesienie do koncepcji „uczenia przez całe życie”. System punktowy ECTS został uznany za bardzo ważne narzędzie dla zapewnienia większej elastyczności kształcenia i zdobywania kwalifikacji. ECTS winien być postrzegany zarówno jako system transferu punktów, jak i jako system ich akumulacji, aby wspierał tym samym koncepcję „uczenia przez całe życie”. Ze względu na zmieniające się wymagania na europejskim rynku pracy oraz różnorodne potrzeby indywidualnych osób, środowiska akademickiego, przyjęto konieczność wprowadzenia nowych profili i specjalizacji na kierunkach studiów.

W 2003 roku odbyła się kolejna konferencja z udziałem już 40 ministrów edukacji szkolnictwa wyższego w Berlinie (*Realizacja...* 2003). Do krajów sygnatariuszy dołączyły nowe: Albania, Andora, Bośnia i Hercegowina, Serbia i Czarnogóra, Macedonia oraz Watykan i Rosja. W przyjętym komunikacie na uwagę zasługują takie zapisy, jak potwierdzenie przez ministrów edukacji znaczenia społecznego wymiaru całego procesu bolońskiego, jego ważnej roli dla integracji społeczeństw europejskich oraz dla pojedynczych obywateli. Komunikat z Berlina wskazuje na wyraźny związek procesu bolońskiego ze Strategią Lizbońską, zgodnie z którą Europa ma zmierzać do zbudowania nowoczesnej gospodarki, opartej na wiedzy, zapewniającej większą spójność społeczną. W związku z tym uznano, że należy podjąć kroki w celu ściślejszego, całościowego powiązania systemów szkolnictwa wyższego oraz badań naukowych w Europie. Europa Wiedzy może zaistnieć dzięki zbliżeniu Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego z Europejskim Obszarem Badań. Budowanie Europy Wiedzy ma się bowiem opierać na dwóch filarach: Europejskim Obszarze Szkolnictwa Wyższego oraz Europejskim Obszarze Badań. Aby wspierać te dwa ważne dla gospodarki europejskiej filary, ministrowie

edukacji uznali, że nie można się ograniczać do wprowadzonych dwustopniowych studiów wyższych, ale należy rozszerzyć je o studia III stopnia, czyli studia doktoranckie. Drugim ważnym zadaniem, jakie wyznaczili sobie ministrowie edukacji, był rozwój kształcenia interdyscyplinarnego (Kraśniewski 2009). W 2003 roku przebudowa struktury studiów wyższych na system dwustopniowy dała już pierwsze, zadowalające efekty. Niezbędne okazało się opracowanie kompleksowej, ramowej struktury kwalifikacji Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego, w zakresie których tytułom zawodowym i stopniom powinny być przypisane odpowiednie efekty kształcenia (*Realizacja...* 2003). Tytuły zawodowe, czy stopnie uzyskiwane po ukończeniu studiów I i II stopnia, muszą mieć różne orientacje i profile, aby sprostać różnorodnym potrzebom nowoczesnego, europejskiego społeczeństwa. Oczywiście uzyskane po studiach I stopnia tytuły i stopnie zawodowe powinny dawać dostęp do studiów II stopnia, a te z kolei powinny gwarantować dostęp do studiów doktoranckich. Komunikat z Berlina sprecyzował też kwestię wprowadzenia specjalnego dokumentu – Suplementu do Dyplomu. Zgodnie z decyzją ministrów, każdy student kończący studia wyższe od 2005 roku powinien automatycznie i bezpłatnie otrzymać Suplement do Dyplomu w jednym z powszechnie używanych języków europejskich. Suplement do Dyplomu ma być narzędziem ułatwiającym uznawanie kwalifikacji, okresu studiów dla celów dalszej edukacji oraz samo zatrudnienie absolwenta. Mierzejewski (2005, s. 59) dodaje, że Suplement do Dyplomu stanowi też mechanizm prowadzący do czytelności stopni, tytułów zawodowych i samych dyplomów. Jako dodatkowy dokument umożliwi on pracodawcy zdobycie pełnych informacji o potencjalnym pracowniku, zawiera bowiem szczegółowe informacje na temat przebiegu studiów, zaliczanych przedmiotów, odbytych praktyk zawodowych, jak również zapis indywidualnej działalności studenta w kołach naukowych, udział w konferencjach, pracach badawczych, wykaz publikacji naukowych.

Kolejny etap w drodze Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego to konferencja w Bergen w 2005 roku. Proces boloński rozszerzył się na kolejne państwa: Armenię, Azerbejdżan, Gruzję, Mołdawię i Ukrainę (*Europejski...*, 2005). Komunikat z Bergen donosi o istotnym postępie w obszarze trzech priorytetów, tj. systemu kształcenia, zapewniania jakości oraz uznawania dyplomów (tytułów zawodowych i stopni). System studiów dwustopniowych wprowadzany jest na coraz większą skalę w krajach członkowskich procesu bolońskiego. Ponad połowa studentów kształci się w tym systemie. Oczywiście wdrażanie systemu napotyka pewne trudności, zwłaszcza przy przechodzeniu absolwentów pomiędzy poszczególnymi stopniami. Nadal konieczne jest podjęcie wspólnych działań uczelni, rządów i partnerów społecznych w celu umożliwienia łatwiejszego zatrudniania absolwentów, posiadających określone kwalifikacje, zwłaszcza na poziomie licencjackim czy inżynierskim.

Wśród dalszych wyzwań i priorytetów podkreśla się konieczność ściślejszego powiązania sektorów szkolnictwa wyższego i sektorów badań naukowych, a także pomiędzy Europejskim Obszarem Szkolnictwa Wyższego a Europejskim Obszarem Badań (ERA). Aby zwiększyć konkurencyjność europejskiego szkolnictwa wyższego, należy też inwestować w rozwój studiów doktoranckich. Ministrowie edukacji szkolnictwa wyższego widzą konieczność podjęcia konkretnych działań, aby zwiększyć liczebność młodych pracowników naukowych. Apelują, aby odejść od nadmiernych, ich zdaniem, regulacji w kwestii studiów doktoranckich. W Bergen zdecydowano o przyjęciu rozwiązań, mających na celu ułatwienie przenoszenia stypendiów i kredytów. Ponadto zobligowano kraje członkowskie do poprawy sytuacji w kwestii wydawania wiz i zezwoleń na pra-

cę, zachęcając tym samym do udziału w programach mobilności. Ministrowie edukacji szkolnictwa wyższego zachęcają studentów do udziału w programach edukacyjnych i wymianie studenckiej, opowiadając się za pełnym uznaniem okresu studiów odbytych za granicą.

Następna konferencja ministrów edukacji szkolnictwa wyższego miała miejsce w Londynie w dniu 18 maja 2007 roku. Komunikat Londyński podpisało już 46 państw, nowym członkiem procesu bolońskiego została Republika Czarnogóry (*Komunikat... 2007*). Ministrowie obecni na konferencji potwierdzili wolę zwiększenia kompatybilności i porównywalności europejskich systemów szkolnictwa wyższego, zważając na poszanowanie ich różnorodności. Ponadto zapewnili o konieczności dążeń dla zapewnienia uczelniom niezbędnych środków do realizacji najważniejszych celów, czyli przygotowania studentów do życia, jako aktywnych obywateli demokratycznego społeczeństwa, przygotowania do przyszłej pracy zawodowej, jak też rozwoju badań i innowacji. Podkreślono też, podobnie jak w poprzednich komunikatach, społeczny wymiar procesu bolońskiego, poprzez upowszechnianie zasady niedyskryminacji i równego dostępu do edukacji. Istotne postępy odnotowano przy wprowadzaniu trójstopniowości studiów. Znacznie wzrosła bowiem liczba studentów na studiach I i II stopnia, zredukowano też bariery strukturalne pomiędzy poszczególnymi stopniami. W kolejnych latach należy koncentrować się na likwidowaniu przeszkód oraz na właściwym wdrażaniu systemu punktów ECTS, opartego na efektach kształcenia i nakładzie pracy studenta. Z kolei Supplement do Dyplomu, jak oceniają ministrowie edukacji, uznawany jako narzędzie procesu bolońskiego, jest sprawnie wprowadzany na uczelniach europejskich. Koncepcja „uczenia przez całe życie”, jak wynika z raportów, jest powoli wdrażana w państwach europejskich. W większości krajów istnieją elementy elastycznego kształcenia, ale jednak właściwe prace nad tworzeniem elastycznych ścieżek kształcenia są na bardzo wczesnym etapie. Wśród postulatów i priorytetów na kolejne lata przyjęto stworzenie sieci krajowych ekspertów, którzy mają stanowić bazę informacyjną, oraz mają likwidować przeszkody utrudniające przenoszenie stypendiów i kredytów do innych krajów. Przyjęto również nową strategię „Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego w środowisku globalnym”, która ma obejmować prace nad poprawą informacji o Europejskim Obszarze Szkolnictwa Wyższego, jego atrakcyjności i konkurencyjności, wzmacniać współpracę opartą na partnerstwie, intensyfikować dialog w kwestii polityki edukacyjnej i poprawy uznawalności. Ministrowie edukacji wskazali również na potrzebę włączenia do współpracy OECD oraz UNESCO, a konkretnie odwołali się do wyznaczonych przez te organizacje „Wytycznych w sprawie zapewnienia jakości kształcenia ponad granicami na poziomie szkolnictwa wyższego” (*Komunikat... 2007*).

W 2009 roku na spotkaniu ministrów edukacji w Leuven i Louvain-la-Neuve w Belgii (*Proces... 2009*) podsumowano ostatnią dekadę reform w szkolnictwie wyższym oraz oficjalnie rozpoczęto nowy etap wspólnych działań w ramach procesu bolońskiego. Do najważniejszych celów w nowej dekadzie, do roku 2020, należy rozwijanie koncepcji Europy Wiedzy, dążenie do innowacji w oparciu o sferę edukacji i badań, jako reakcja na globalny kryzys finansowy, jak również inwestycje publiczne w szkolnictwo wyższe oraz zapewnienie uczelniom niezbędnych środków do przygotowania absolwentów do aktywnego życia w zjednoczonej Europie i demokratycznym społeczeństwie. Priorytetami na kolejne lata będą w dalszym ciągu: wspieranie idei „uczenia się przez całe życie”, promowanie mobilności, rozwój edukacji, badań i innowacji, ale również walka z nierównościami społecznymi poprzez zapewnienie równego dostępu do studiów

wyższych i możliwości ich ukończenia. Ponadto postępy procesu bolońskiego mają przyczynić się do poprawy sytuacji na rynku pracy, a szczególnie możliwości zatrudnienia. Ministrowie edukacji zachęcają do wprowadzenia praktyk zawodowych, wbudowanych w programy studiów, oraz nowych form uczenia się w przyszłym miejscu pracy. W najbliższych latach jedną z najważniejszych cech Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego ma być rozwijanie mobilności i promocja studiów w Europie. Wszystkie kraje-sygnatariusze Deklaracji Bolońskiej mają dążyć do zwiększenia mobilności tak, aby w roku 2020 co najmniej 20% studentów, kończących studia w Europie, miało za sobą okres studiów w innej uczelni partnerskiej bądź też praktyki za granicą. Oczywiście, nie będzie to możliwe bez szeregu działań, które należy podjąć, aby tę mobilność ułatwić. Przede wszystkim z programów stypendialnych będą mogli skorzystać studenci wszystkich trzech stopni studiów. Należy wprowadzić również praktyczne rozwiązania dotyczące finansowania wyjazdów i studiów zagranicznych oraz uznawania kształcenia. Najważniejszy jednak zapis mówi, że: „Niezbędnymi wymogami są elastyczne ścieżki studiów i aktywna polityka informacyjna, pełne uznawanie osiągnięć w nauce, wsparcie w trakcie kształcenia oraz możliwość «przenoszenia» w całości stypendiów i pożyczek do innego kraju” (*Proces...* 2009, s. 5). Wydaje się, że dla samych studentów najistotniejsze udogodnienia to pełna uznawalność studiów oraz wsparcie finansowe w trakcie studiowania i praktyk zagranicznych. Z kolei polityka informacyjna oraz tworzenie elastycznych ścieżek studiów to nowe zadanie dla władz uczelni.

W dniach 11–12 marca 2010 roku odbyła się nadzwyczajna, rocznicowa konferencja zorganizowana przez Austrię i Węgry w Budapeszcie i w Wiedniu. Do grona krajów sygnatariuszy Deklaracji Bolońskiej jako 47 członek dołączył Kazachstan¹. Konferencja ta podsumowała ostatnią dekadę tworzenia Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego, przyjmując za komunikatem z Leuven i Louvain-la-Neuve kierunki zmian na kolejne lata. Na konferencji podkreślono, że Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego opiera się na zaufaniu, współpracy oraz poszanowaniu odmienności kulturowej, językowej oraz odmienności tradycji systemów szkolnictwa wyższego w poszczególnych krajach. Pozytywne efekty procesu bolońskiego już zostały zauważone i odnotowane w innych częściach świata, stąd też ministrowie edukacji pokładają nadzieję na nawiązanie szerszej współpracy z krajami spoza Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Oczywiście nie wszystkie cele i założenia Deklaracji Bolońskiej zostały w pełni wdrożone w krajach-sygnatariuszach. Jak wskazują niezależne raporty, takie kierunki działań, jak reforma programów nauczania, zapewnienie jakości kształcenia, uznawanie, mobilność oraz wymiar społeczny są w dalszym ciągu realizowane w różnym stopniu w poszczególnych krajach. Ministrowie edukacji po raz kolejny podkreślili ważność wolności akademickiej i autonomii poszczególnych uczelni, jako zasad Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Zwrócili również uwagę na istotną rolę, jaką odgrywa szkolnictwo wyższe dla promocji wartości demokratycznego społeczeństwa, pokoju oraz spójności społecznej. Zobowiązano się również do bardziej skutecznego włączania w proces decyzyjny środowiska akademickiego, pracowników instytucji szkolnictwa wyższego oraz studentów. Ministrowie edukacji pomimo kryzysu ekonomicznego

---

¹ Kraje, które uczestniczą w procesie bolońskim, to: Albania, Andora, Armenia, Austria, Azerbejdżan, Belgia, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Czarnogóra, Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Grecja, Gruzja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Islandia, Kazachstan, Lichtenstein, Litwa, Luksemburg, Łotwa, Macedonia, Malta, Mołdawia, Niemcy, Norwegia, Polska, Portugalia, Rosja, Rumunia, Serbia, Słowacja, Słowenia, Szwecja, Szwajcaria, Turcja, Ukraina, Watykan, Węgry, Wielka Brytania, Włochy.

zwrócili uwagę na konieczność zapewnienia uczelniom wyższym niezbędnych środków finansowych. Po raz kolejny odwołano się do roli, jaką odgrywa edukacja, a szczególnie edukacja na poziomie wyższym, dla rozwoju społecznego i gospodarczego społeczeństw europejskich, czyli społeczeństw, których gospodarka opiera się na wiedzy. Edukacja na poziomie wyższym pełni szereg niezwykle istotnych funkcji społecznych, stąd też zobowiązanie ministrów edukacji do wspierania społecznego wymiaru edukacji oraz zapewnienia równych szans i dostępu do wysokiej jakości kształcenia dla grup słabiej reprezentowanych. Wyzwaniom najbliższych lat łatwiej będzie sprostać poprzez wzmocnienie Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego oraz jego związków z Europejską Przestrzenią Badawczą. Działania na szczeblu krajowym i instytucjonalnym mają być wzmocnione również poprzez korzystanie ze wzajemnych doświadczeń, wizyty studyjne i wymianę informacji (*Budapest-Vienna...* 2010).

Realizacja założeń Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego

Proces boloński bardzo często jest utożsamiany tylko i wyłącznie z wprowadzeniem dwustopniowych studiów wyższych w miejsce studiów jednolitych. Oczywiście trójstopniowość studiów jest jedną z najbardziej widocznych zmian w europejskim szkolnictwie wyższym, ale nie jedyną. Najczęściej nowy model studiów wyższych jest rozumiany jako system 3+2+3, czyli trzyletnie studia zawodowe I stopnia, dwuletnie studia magisterskie II stopnia oraz trzyletnie studia doktoranckie III stopnia. Należy zaznaczyć, że nowe studia I stopnia nie zawsze są studiami trwającymi trzy lata, a studia II stopnia studiami dwuletnimi. Co bardzo ważne, niezależnie od zróżnicowania studiów na I i II stopniu, systemy kształcenia w większości krajów europejskich zachowują wewnętrzną drożność, co oznacza, że po ukończeniu studiów I stopnia absolwent ma możliwość podjęcia dalszego kształcenia na studiach II stopnia na tym samym, zbliżonym lub też innym kierunku. Możliwość zmiany kierunku studiów po studiach I stopnia jest obecnie coraz bardziej popularna wśród europejskich studentów, umożliwia im bowiem planowanie indywidualnej ścieżki kształcenia. Takie udogodnienia powodują, że zaczynamy mieć do czynienia ze stopniowym przejściem od mobilności poziomej (*horizontal mobility*), realizowanej na studiach I i II stopnia, poprzez odbywanie części studiów w innej uczelni zagranicznej, na przykład w ramach programu Erasmus, do mobilności pionowej (*vertical mobility*), czyli zmiany kierunku studiów po ukończeniu studiów I stopnia w tej samej uczelni lub też zmiany kierunku studiów wraz z przejściem do nowej uczelni (Chmielecka, Kraśniewski, Woźnicki 2003, s. 9–10).

Studia dwustopniowe z założenia mają umożliwić przede wszystkim szybsze rozpoczęcie pracy zawodowej, już z dyplomem ukończenia studiów wyższych zawodowych, jak również mają umożliwić kontynuowanie edukacji równoległe z pracą zawodową, lub też zmianę specjalizacji czy podjęcie studiów II stopnia w późniejszym czasie. Trójstopniowość studiów, jakkolwiek bardzo jasno zdefiniowana i określona w najważniejszych dokumentach, w niektórych kwestiach budzi jednak pewne wątpliwości. Komunikat Berliński, który rozszerzał cykl studiów wyższych o trzeci stopień (studia doktoranckie), zawierał postulaty o tzw. drożności studiów, czyli ułatwienie absolwentom danego stopnia możliwości kontynuacji kształcenia na kolejnym, wyższym etapie. Mierzejewski (2005) dodaje, że drożność studiów oznaczać ma również możliwość kontynuowania kształcenia niekoniecznie na tożsamym kierunku. Niestety ten problem nie został

w pełni sprecyzowany. Nie ma odgórnej dyrektywy ministrów edukacji, określającej w ramach jakich kierunków studiów studenci mogą dokonywać zmiany w dalszych stopniach studiów, czy po ukończeniu studiów I stopnia można podjąć studia magisterskie na zupełnie innym kierunku studiów, w innej dziedzinie. Z kolei brak konkretnych wytycznych i pozostawienie kwestii programów studiów rządowi i samym uczelniom powoduje, że niekiedy mamy do czynienia ze słabo zróżnicowanymi programami studiów I i II stopnia. Kraśniewski (2009) precyzuje, że zmiana kierunku studiów po studiach I stopnia możliwa jest w przypadku studiów o charakterze akademickim, nie ma natomiast takiej możliwości w przypadku studiów zawodowych. Zgodnie z danymi z publikacji Eurydice (*Struktury...* 2008) w większości krajów-sygnatariuszy procesu bolońskiego istnieje podział na studia o profilu akademickim oraz praktycznie ukierunkowane studia zawodowe. Oczywiście absolwenci studiów zawodowych mają możliwość podjęcia studiów o charakterze akademickim.

Stopień zaawansowania we wprowadzaniu trójstopniowości studiów oraz dotychczasowe doświadczenia w tym zakresie są różne w poszczególnych krajach-sygnatariuszach Deklaracji Bolońskiej. Sytuacja taka jest rezultatem przede wszystkim odmiennych tradycji organizacyjnych w systemie szkolnictwa wyższego. Przykłady państw, które podaje Jan Průcha (2004, s. 158–161), czyli Belgia, Francja oraz Szwecja, wskazują, że w krajach Europy Zachodniej tendencje do podziału studiów na względnie samodzielne cykle, kończące się uzyskaniem określonego dyplomu, są wyraźne od wielu już lat. Taka organizacja szkolnictwa wyższego nie była natomiast praktykowana w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej, np. w Czechach, na Słowacji i w Polsce. Kraśniewski (2009, s. 76–77) zauważa, że wdrożenie struktury dwu- i trzystopniowych studiów wyższych nie powinno być celem samym w sobie, ale przede wszystkim powinno spełniać konkretną funkcję społeczną, czyli sprzyjać lepszemu przygotowaniu absolwentów do podjęcia pracy na otwartym europejskim rynku pracy. Oczywiście wprowadzanie dwu- i trójstopniowości studiów musi iść z parze z konkretnymi zmianami w programach studiów.

Wprowadzenie ECTS, czyli Europejskiego Systemu Transferu i Akumulacji Punktów, to jedno z najważniejszych postanowień Deklaracji Bolońskiej. Dzisiejsze rozumienie systemu punktowego zakłada nie tylko transfer osiągnięć studenta, czyli zaliczanie okresu studiów odbytych na innej uczelni, ale również gromadzenie osiągnięć studentów wyrażonych w punktach, a zdobywanych w różnych okresach życia, w różnych uczelniach i instytucjach oraz w różnych krajach. Pojawiają się również koncepcje takiego rozumienia systemu punktowego, który uwzględniałby także osiągnięcia związane z wykonywaniem pracy zawodowej (Chmielecka, Kraśniewski, Woźnicki 2003). Tu rozwiązaniem mogłyby być różnego rodzaju punkty ECTS. Obecnie czas trwania studiów na danym stopniu określany jest za pomocą liczby punktów ECTS, niezbędnych do zaliczenia roku akademickiego. Przyjmuje się, że minimalna liczba punktów ECTS wymagana do zaliczenia roku akademickiego wynosi 60. Stąd też studia dwustopniowe przedstawiają się następująco:

- studia I stopnia, uzyskanie tytułu i dyplomu licencjata (*bachelor*), wymagają zdobycia minimum 180–240 punktów ECTS;
- studia II stopnia, uzyskanie tytułu i stopnia magistra (*master*), wymagają zdobycia minimum 300 punktów ECTS (łącznie z punktami uzyskanymi na studiach I stopnia).

Promocja mobilności, jako jeden z ważnych celów Deklaracji Bolońskiej, realizowana jest z rozmachem dzięki programom edukacyjnym Unii Europejskiej. Ministrowie edukacji szkolnictwa wyższego zobowiązali się do podjęcia kroków w celu usunięcia wszelkich przeszkód utrudniających mobilność studentów, między innymi poprzez zagwarantowanie przenoszenia kredytów i stypendiów, uzyskanych w danym kraju. W promocji mobilności zdecydowanie pomaga stosowanie przez uczelnie wyższe Europejskiego Systemu Transferu i Akumulacji Punktów – ECTS. Zachęca się więc kraje członkowskie procesu bolońskiego do dalszych prac nad wprowadzaniem tego systemu do wszystkich uczelni oraz opracowania poza samym transferem punktów również systemu akumulacji punktów. Z kolei uczelnie wzywa się do promowania mobilności, również wśród studentów studiów doktoranckich i młodych naukowców.

Podsumowując ostatnią dekadę prac w ramach tworzenia Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego, ministrowie edukacji zwrócili uwagę na cele, które udało się osiągnąć, istotne zmiany, które wprowadzono w szkolnictwie wyższym. Niewątpliwie do sukcesów procesu bolońskiego możemy zaliczyć wypromowanie nowego dokumentu, wydawanego razem z dyplomem ukończenia wyższej uczelni, a mianowicie Suplementu do Dyplomu, który od 2005 roku wydają wszystkie uczelnie w 46 krajach. Drugim sukcesem jest wprowadzenie Europejskiego Systemu Transferu i Akumulacji Punktów – ECTS, dzięki któremu zwiększyła się przejrzystość i uznawalność studiów. Proces boloński przyczynił się również do większej kompatybilności i porównywalności systemów szkolnictwa wyższego, zdecydowanie ułatwił mobilność młodym Europejczykom, także w innych krajach świata. Z kolei trójstopniowość studiów wyższych dała możliwość uzyskania pośrednich kwalifikacji po I cyklu kształcenia. Ministrowie edukacji zaznaczyli jednak, że nie wszystkie cele deklaracji bolońskiej udało się osiągnąć, stąd też decyzja o kontynuowaniu procesu bolońskiego po roku 2010.

LITERATURA

- Budapest–Vienna Declaration on the European Higher Education Area*, March 12th 2010, http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/2010_conference/
- Chmielecka E., Kraśniewski A., Woźnicki J. 2003, *Korzyści i koszty związane z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w sferze szkolnictwa wyższego*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa
- Deklaracja Bolońska. Szkolnictwo wyższe w Europie, Bologna Declaration*, <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/about/>
- Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego – Realizacja celów*. Komunikat z konferencji europejskich ministrów ds. szkolnictwa wyższego, Bergen, 19–20 maja 2005 r., <http://ekspercibolonscy.org.pl/>
- Komunikat Londyński. W kierunku Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego: odpowiedź na wyzwania w zglobalizowanym świecie*, Londyn, 18 maja 2007 r., <http://ekspercibolonscy.org.pl/>
- Kraśniewski A. 2006, *Proces boloński: dokąd zmierza europejskie szkolnictwo wyższe?*, Warszawa
- Kraśniewski A. 2009, *Proces boloński. To już 10 lat*, Warszawa
- Mierzejewski D. 2005, *Edukacja ponad podziałami. Europejska przestrzeń szkolnictwa wyższego*, [w:] Z. Andrzejak, L. Kacprzak, K. Pająk (red.), *Polski system edukacji po reformie 1999 roku. Stan, perspektywy, zagrożenia*, T. 2, Poznań–Warszawa

- Proces Boloński 2020 – Europejski Obszar Szkolnictwa Wyższego w nowej dekadzie. Komunikat z konferencji europejskich ministrów odpowiedzialnych za szkolnictwo wyższe*, Leuven i Louvain-la-Neuve, 28–29 kwietnia 2009 r., <http://ekspercibolonscy.org.pl/>
- Průcha J. 2004, *Pedagogika porównawcza*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa
- Realizacja Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego*. Komunikat z konferencji ministrów ds. szkolnictwa wyższego, Berlin, 19 września 2003 r., <http://ekspercibolonscy.org.pl/>
- Struktury systemów szkolnictwa wyższego w Europie 2006/07. Proces boloński: kierunki rozwoju w poszczególnych krajach*, 2008, Komisja Europejska, EURYDICE, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa
- Sorbonne Joint Declaration. Joint declaration on harmonisation of the architecture of the European higher education system, Paris, the Sorbonne, May 25 1998*, Deklaracja Sorbońska, <http://www.uj.edu.pl/dispatch.jsp?item=studia/bologna.jsp>
- W kierunku Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego*. Komunikat ze spotkania europejskich ministrów ds. szkolnictwa wyższego, Praga, 9 maja 2001 r., <http://ekspercibolonscy.org.pl/>